

1882. – Т. 4. – Р–Ижица. – 704 с. **26.** Чеботарев А. И. Гидрологический словарь / А. И. Чеботарев. – Л. : Гидрометиздат, 1978. – 308 с. **27.** Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. – М. : Русский язык, 1999. – Т. 2. : Панцырь – Ящур. – 560 с. **28.** Шмагельська М. О. Мікроосередкові процеси в антропогенних ландшафтах Подільського Побужжя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.11 «Констр. географія та раціон. викор. природ. ресурсів» / М. О. Шмагельська. – Чернівці, 2009. – 17 с.

Чеботарський В. А. Обґрунтування використання терміну «ландшафтний осередок» у ландшафтознавчих дослідженнях. У статті розглянуті етимологічні аспекти поняття «осередок» та обґрунтовано термін «ландшафтний осередок». Запропонована модель організації розвитку осередків та осередкових процесів. На прикладі території Середнього Побужжя охарактеризовано найтиповіші ландшафтні осередки в гірничопромисловому підкласі антропогенних ландшафтів. Запропоновано хід виконання польових робіт з дослідження ландшафтних осередків та осередкових процесів.

Ключові слова: термін, ландшафтний осередок, осередкові процеси, система, компонент, ландшафт.

Chebotarsky V. A. Rationale for the use of the term «landscape focus» in the landscape of research. In the article the etymological aspects of the concept of «focus» and the use of the term «landscape focus». A model of organization development centers and focal processes. On the example of the Medium Pobuzhzhia area characterized by the typical landscape focus in the mining classe of anthropogenic landscapes. Scheduled progress of the field work on the study of landscape focus and focal processes.

Keywords: term, landscape focus, focal processes, system, component, landscape.

Чеботарский В. А. Обоснование использования термина «ландшафтний очаг» в ландшафтоведческих исследованиях. У статье рассмотрены этимологические аспекты понятия «очаг» и обоснованно термин «ландшафтний очаг». Предложена модель организации развития очагов и очаговых процессов. На примере территории Среднего Побужжя охарактеризованы типичные ландшафтные очаги в горнопромышленном классе антропогенных ландшафтов. Запланировано ход выполнения полевых работ по исследованию ландшафтных очагов и очаговых процессов.

Ключевые слова: термин, ландшафтний очаг, очаговые процессы, система, компонент, ландшафт.

Надійшла до редколегії 17.04.2014

УДК 911.3

Берчак В. С.

*Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського*

ДОСЛІДЖЕННЯ ДОЛИННО-РІЧКОВИХ ЛАНДШАФТІВ У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ

Ключові слова: долинно-річкові ландшафти, антропогенні ландшафти, дослідження, науковці, мала річка

Наявність проблеми. Долинно-річкові ландшафти є однією із основних категорій сучасних ландшафтів, основою ландшафтно-екологічного каркасу, значення якого – оптимізація екологічного стану конкретного регіону, створюють сприятливі умови для проживання та діяльності людей, урізноманітнюють структурно-функціональну організацію довкілля. Вони потребують детального і комплексного вивчення.

Аналіз попереднього досвіду. Теоретичною основою дослідження долинно-річкових ландшафтів є праці Ф. М. Мількова (1966, 1973, 1978, 1981, 1987), В. Б. Міхно (1969, 1984, 2000, 2012), В. В. Козіна (1974, 1977), Г. І. Денисика (1985,

2002, 2006, 2007), М. В. Дутчак (1994), О. М. Шевцової (2003, 2005), В. І. Федотова (2008), А. В. Гудзевича (2012), О. Д. Лаврика (2012, 2013), у яких обґрунтовано структуру та динаміку ландшафтів річкових долин.

Постановка завдання. Проаналізувати попередній досвід дослідження долинно-річкових ландшафтів українськими та зарубіжними вченими.

Виклад основного матеріалу.

Дослідження антропогенних долинно-річкових ландшафтів. Вперше вивчення річкових долин з погляду ландшафтознавства започаткував у другій половині ХХ ст. Ф.М. Мільков (1978, 1981, 1990). Під час вивчення долинно-річкових ландшафтів середньоруського лісостепу [17] вчений розглядав формування, структуру, динаміку, господарське освоєння і охорону ландшафтів річкових долин. За результатами досліджень Ф.М. Мільков зробив важливі висновки: 1) з урахуванням віку та історії розвитку, річкові долини необхідно розподіляти на сучасні, стародавні, пра-долини та викопні долини, в особливу категорію виділяв «мертві» або сухі долини; 2) справедливим для річкових долин є правило біогеоморфологічної відповідності «при прочих равных условиях (возраст, географическое положение, климат), чем сложнее и разнообразнее рельеф, тем богаче видовая насыщенность флоры и фауны, разнообразнее и сложнее структура биоценотического покрова»; 3) річкові долини є географічними жолобами, якими північні біоценози переміщуються на південь, а південні – на північ. «В итоге каждый конкретный участок речной долины представляет собой сложный узел зональных («местных») комплексов с комплексами более северных и южных зон»; 4) за екологічними умовами річкові долини – сховища для багатьох видів рослин і тварин, їх можна розділити на три екологічні ніші: водяну, піщану і нагірну; 5) у річкових долинах необхідно розрізняти власне долинно-річкові ландшафти та терасові ландшафти; 6) основною класифікаційною ознакою долинно-річкових ландшафтів на рівнинах є зональність. Ландшафти кожної річкової долини на будь-якому її відрізку є об'єднанням зонального типу і морфологічного виду; 7) ландшафтне різноманіття річкових долин, присутність урочищ, непридатних для господарського використання, давні традиції захисту водоохоронних лісів сприяють збереженню натуральних урочищ незважаючи на високу концентрацію населення та інтенсивне використання ландшафтів річкових долин.

Долинно-річкові ландшафти в Україні, на прикладі долин Дністра та Південного Бугу, вивчали Г. І. Денисик і група вінницьких та чернівецьких географів. Результати досліджень лягли в основу монографій «Середнє Побужжя» (2002) та «Середнє Придністров'я» (2007). У структурі долинно-річкових ландшафтів Г. І. Денисик виокремив русловий тип місцевостей [13]. Дослідив явище вертикальної диференціації ландшафтних комплексів у межах руслового, заплавного, надзаплавного-терасового, схилового, плакорного типів місцевостей. Для лісостепової смуги України виділив міжрічковий недренований, останцево-вододільний, горбисто-грядовий і товтровий типи місцевостей [10]. Вивчаючи вплив гірничодобувної промисловості на геокомплекси долини Південного Бугу, зробив висновки, що в результаті гірничо-добувної діяльності структура долинно-річкових ландшафтів стає диференційованою, строкатою та динамічною [11]. У результаті багаторічних польових досліджень обґрунтував історико-географічні особливості антропогенізації ландшафтів долин річок [8, 10, 13]. Для детального дослідження природи і ландшафтів річкових долин та їх басейнів, на думку науковця, варто застосувати правило тріади, зокрема горизонтальну тріаду, яка характерна для усіх типів місцевостей річкової долини [9].

Продовжуючи дослідження Г. І. Денисика, при вивченні долинно-річкових ландшафтів О. Д. Лаврик пропонує враховувати класифікаційну, річищну, заплавну,

схилову, надзаплавно-терасову, долину і басейнову та парадинамічну міжбасейнову тріади [24]. У спільній монографії «Антропогенні ландшафти річища та заплави Південного Бугу» [8], науковці розглянули окремі аспекти дослідження річкових ландшафтів. Однак поняття «річковий ландшафт» було обґрунтовано О. Д. Лавриком пізніше, як «акваторіально-територіальний ландшафтний комплекс, який сформувався у визначених кліматичних умовах унаслідок діяльності постійного або сезонного водного потоку» [25, с. 88].

Регіональні дослідження ландшафтів долин річок проводять науковці Вінницького, Київського, Одеського, Львівського, Чернівецького та Уманського університетів. Функціонування долинно-річкових та аквально-болотних ландшафтів на Поділлі та Східній Волині вивчав А. В. Гудзевич [5]. На його думку, антропогенна трансформація ландшафтів річкових долин проявляється у заміні типових річкових «неужитків» окультуреними масивами освоєних земель.

Дослідження природно-територіальних комплексів Дністровської долинно-річкової системи в межах Середнього Придністер'я здійснив М. В. Дутчак [18]. Вивчаючи ландшафтну структуру долини Дністра, науковець трактує долинно-річковий ландшафт як «відкрити, багатофакторну, флювіально-морфолітодинамічну, каскадну, полісинтетичну систему, утворену рядом генетично і функціонально тісно взаємозв'язаних різновікових і різнорівневих підсистем об'єднаних в єдину стійко пластичну структурну організацію» [19, с.79].

Видана у 2007 р. збірка наукових праць «Річкові долини : природа – ландшафти – людина» у Чернівецькому університеті ім. Ю. Федьковича показала зацікавленість науковців у дослідженні ландшафтів долин. О.П. Ковальов трактує ландшафт як організацію малюнку денної поверхні (у межах місцевості), який сприймається людиною і фіксується як патерн, а річкову долину – як ландшафтотвірний простір [20]. Ландшафти річкових долин автор визначає як «...множину споріднених різновидів морфотипів денної поверхні різних розмірів, які з'єднуючись, формують організовані різномасштабні сполучення, що сприймаються як більш-менш завершені патерни. Сплітаючись, вони формують єдиний патерн річкової долини, у якому складові всіх розмірів і типів, перехідні утворення стають цілісністю» [20, с. 152].

Еколого-геохімічні особливості долинних ландшафтів гірських територій Чернівецької області дослідили В. Б. Присакар та Г. Д. Ходан [32]. Вони виділили три типи геохімічних ландшафтів: середньогірські лісові на темно-бурих гірсько-лісових ґрунтах, низькогірські переважно лісо-лучні на дерново-буроземних і світло-бурих гірсько-лісових ґрунтах, середньогірські лісові на темно-бурих гірсько-лісових залишково-карбонатних ґрунтах.

Комплексне руслознавчо-геоморфологічно-ландшафтознавче вивчення річкових долин Чернівецької області здійснили Ю. С. Ющенко, М. Д. Пасічник, П. І. Чернега [41]. Результати досліджень показали, що: для виділення територіальних одиниць у будові річкових долин головною ознакою є морфологічна основа; територіальний поділ днищ річкових долин допомагає формувати базу об'єктивної інформації про місцеві умови і розвиток русел і заплав річок; геоморфологічні, гідроморфологічні та ландшафтні таксони річкових долин утворюють систему їх просторової будови і є важливими об'єктами міждисциплінарних досліджень.

Ландшафтну неоднорідність, масштаб і диференціацію рекреаційно-кліматичних особливостей рівнинних ландшафтів на прикладі долини Середнього Дністра досліджувала Д. І. Холявчук [6, 34]. Аналіз сучасного стану ландшафтно-урбаністичного освоєння долинного простору річки Прут здійснила І. О. Лукомська [26]. Вона вважає, що внаслідок активного освоєння долинно-річкових ландшафтів

гірських територій виникла загроза хаотичної та нераціональної забудови простору. Це призводить до деградації долинно-річкових геосистем.

Трансформацію ландшафтів річкових долин Центрального Побужжя вивчали Г. Є. Гончаренко, С. В. Совгіра [29]. Антропогенізацію долинно-річкових ландшафтів вони розглядають з точки зору екології, а класифікацію антропогенних ландшафтів доповнюють заповідно-природоохоронним класом.

Послідовники Ф. М. Мількова, представники Воронежської ландшафтознавчої школи, здійснювали регіональні дослідження долинно-річкових ландшафтів та вивчали специфіку їх формування.

Є. Ю. Колбовський досліджував річки і річкові долини в складі культурних ландшафтів [22]. На його думку, регулювання стоку річок за допомогою перегородження річища греблями млинів було не просто фактом господарського освоєння енергії води, але й важливою ланкою в системі створення рукотворних ландшафтів долин.

Ландшафти річкових долин як середовище для повноцінного життя людей розглядала О. М. Шевцова. У дослідженні «Долинные ноохоры: опыт социо-ландшафтного исследования» [39] вона визначає долинно-річкові ландшафти як ресурсну основу для формування долинних ноохор – «участков речной долины, которые в силу природного своеобразия, истории освоения и современной территориально-преобразующей организации общества, отличаются от других особенностями материальной и духовной культуры» [39, с. 11]. На думку автора, різні типи ноохор (лісопарковий, гідропарковий та ін.) забезпечують збереження долинно-річкових ландшафтів та створюють високоцінні умови для відпочинку й естетичного сприйняття середовища. Формуючими таксономічними одиницями долинно-річкових ландшафтів (ДРЛ) О. М. Шевцова вважає: варіант ландшафтної сфери, клас і підкласи ДРЛ, тип ДРЛ, секторний підтип ДРЛ, топологічний морфотип ДРЛ, топологічний морфолітотип ДРЛ, топологічний гідрофітотип ДРЛ.

Аналіз становлення, розвитку і сучасної структурно-динамічної організації долинно-річкових ландшафтів та можливостей їх геоінформаційного моделювання на прикладі Воронежської області здійснив О. О. Готов [3]. Дослідник трактує долинно-річкові ландшафти як складну парагенетичну систему, формування якої зумовлено флювіальним процесом. Пропонує диференціювати їх на зональні й азональні (геолого-геоморфологічні) види. На думку науковця «великі долинно-річкові системи, які перетинають неоднорідні в геолого-геоморфологічному і неотектонічному відношенні ділянки території формують регіональні комплекси двох таксономічних рівнів – ландшафтний відрізок (відповідає рівню фізико-географічної провінції) і ландшафтну ділянку (рівень фізико-географічного району)» [3, с. 12].

Вивченням структури та природно-антропогенної динаміки долинних геосистем на прикладі Нижнього Притом'я займалася О. В. Хромих [35]. На її думку, формування і диференціація долинних ландшафтів обумовлені комплексною взаємодією зональних та азональних факторів. Вплив останніх посилюється у заплаві в напрямі до русла річки. Специфічні режими заплавної та алювіальних процесів створюють своєрідний парагенетичний ряд заплачних ПТК, який представлений елементарними парагенетичними комплексами – русловим, прирусловим, старично-улоговинним та лесо-луговим. На основі проведених польових досліджень О. В. Хромих розроблено методику крупномасштабного геоінформаційного картографування долинних геосистем.

Ландшафти річкових долин з метою створення ландшафтної карти Російського Алтаю вивчав Д. В. Черних [36]. Вчений запропонував гірсько-долинні ландшафти виокремити як самостійний підклас у класі гірських ландшафтів. Виділив

недреновані слабкопротічні та періодично дреновані протічні типи долинно-річкових ландшафтів.

Окремі аспекти вивчення долинно-річкових ландшафтів висвітлено А. А. Абайхановою у дисертаційному дослідженні «Современное состояние долинных ландшафтов Карачаево-Черкесской Республики» [1]. Автор визначає річкову долину як дуже складну, розгалужену і в той же час пов'язану між собою єдину систему ландшафтів, а долинний ландшафт – як «природно-територіальний комплекс, характеристики якого пов'язані із функціонуванням річкового русла як стрижневого елемента ландшафту, і розвитком руслового процесу який визначає вектор розвитку ландшафту» [1, с. 6]. За умовами генезису А.А. Абайханова пропонує у класифікації гірських ландшафтів підклас долинних ландшафтів диференціювати на три роди: давньогляціальні ландшафти, ерозійні ландшафти та ерозійно-аккумулятивні ландшафти.

Дослідження парагенетичних і парадинамічних зв'язків у долинно-річкових ландшафтних комплексах. Річкові долини і басейни річок Ф. М. Мільков розглядав як ландшафтні комплекси й аналізував як парагенетичні та парадинамічні системи. Єдиною системою науковець вважав річкові долини і вододіли, які взаємодіють між собою. При цьому більш активно і автономно у своєму розвитку визначав водороздільну підсистему. Долинно-річкова підсистема менш активна, адже долина є місцем акумуляції і транспортування рідкого і твердого стоку, її якісна і кількісна характеристика залежить від будови вододілу [27].

На думку В. В. Козіна парагенетичний ландшафтний комплекс (ПГЛК) – це «динамічна система сполучених ландшафтних комплексів, спільність яких обумовлена як генетичною єдністю, так і генетичною сполученістю, а функціонування визначається особливостями інтеграції або дезінтеграції системоформуючих потоків речовини або енергії в градієнтній зоні» [21, с.20-21]. Досліджуючи долинно-річкові ландшафти Верхнього та Середнього Дону науковець запропонував виділяти в межах долини схиловий, заплавий, надзаплавно-терасовий ряди ПГК.

Враховувати парадинамічні й парагенетичні зв'язки при дослідженні долинно-річкових ландшафтів вважав необхідним В. Б. Міхно [28]. Він стверджує, що аналіз такої взаємодії у ландшафтних комплексах буде сприяти встановленню якісних і кількісних ознак ландшафтоутворюючих потоків речовин і енергії на будь-якій ділянці ландшафту.

На території України дослідження долинно-річкових парагенетичних ландшафтних комплексів продовжив Г. І. Швебс із одностумцями [37, 38]. У результаті дослідження долин Дністра, Південного Бугу і малих річок Одещини, він визначив три основних категорії ПГЛК: ПГ група геокомплексів (ГК) – ПГ долинна ділянка ГК – ПГ сектор ГК [38].

Досліджуючи ландшафтні комплекси Правобережної України Г. І. Денисик показав динаміку гірничопромислових та водних антропогенних ландшафтів [7]. Разом із колегами вивчав парадинамічні й парагенетичні зв'язки у селитебних [14], дорожніх [12], промислових ландшафтах [4], в межах річкових долин Середнього Побужжя, у антропогенних ландшафтах річища та заплави Південного Бугу [8]. Модифікацію міжландшафтних речовинно-енергетичних потоків сільськогосподарських ландшафтів у межах схилових та надзаплавно-терасових місцевостей визначив Б. Д. Панасенко [30].

Ю. В. Яцентюк пропонує виділяти у ландшафтних комплексах натуральні й суспільні парадинамічні та парагенетичні зв'язки. Обґрунтовує необхідність виокремлювати антропогенні парагенетичні ландшафтні комплекси (АПГЛК), які є системою «суміжних або віддалених, динамічно пов'язаних ландшафтних

комплексів, що виникли одночасно або послідовно під впливом людської діяльності та її результатів» [42, с. 43]. Дослідження науковця показали, що в результаті створення гребель на річках виникає 15 типів АПГЛК.

На думку колективу вчених Ю. А. Сілецького, В. В. Стецюка, Т. І. Ткаченко для здійснення ландшафтознавчих досліджень долинних парагенетичних комплексів необхідний синтез системного та ландшафтознавчого підходів. Це дозволить «вивчати долинний парагенетичний комплекс як об'єктивно існуючу цілісність, в якій діють процеси авторегуляції векторного характеру, а з іншого боку «обмежує» набір суттєвих властивостей природних комплексів та зобов'язує проводити строго визначений аналіз цих властивостей» [33, с.206].

Дослідження долинно-річкових ландшафтів у природоохоронній діяльності. У контексті проблеми формування національної екологічної мережі України, річкові долини відіграють важливу роль. Їм надано статус субмеридіональних екологічних коридорів, які є шляхами міграції тварин і поширення рослин. У зв'язку з цим долинно-річкові ландшафти великих і малих річок привертають увагу екологів, фізгеографів та ландшафтознавців. Руслознавчо-гідрологічні аспекти розвитку річкових геоекологічних коридорів розглядають Ю. С. Ющенко та М. Д. Пасічник [40]. На їх думку коридори можуть включати не лише річище та заплаву, а й надзаплавні тераси і схили річки. Проте, основою для формування річкових геоекологічних коридорів є руслово-заплавна складова, яка у природних умовах «співпадає з рядами заплавно-руслових комплексів, що розташовуються у вигляді смуг навколо системоутворюючої лінії потоку» [40, с.25]. Ці смуги автори називають молодим річковим ландшафтом.

Складовою Національної екологічної мережі, на думку В. П. Коржика, повинні бути долинно-річкові еколандшафтні коридори. Вони мають значну динамічність процесів функціонування, відіграють велику роль у збереженні ландшафтного різноманіття, виконують комунікативну функцію. На прикладі Дністровського, Прутського, Сіретського, Черемоського долинно-річкових еколандшафтних коридорів, науковець встановив, що вони не є суцільними, а складаються з двох або більшої кількості розірваних смуг ключових, сполучних, а інколи інтерактивних територій [23].

Дослідження Південно-Бузького [31], Дніпровського [16], Нижньодніпровського [2], Деснянського [15] екологічних коридорів, обмежених долинами одноіменних річок, показали, що вони відзначаються значним ландшафтним різноманіттям, відіграють важливу роль у збереженні рослин, тварин та цінних у ландшафтному відношенні ділянок долин річок.

Висновки. Без узагальюючих знань про структуру, розвиток, функціонування, класифікацію, динаміку долинно-річкових ландшафтів неможливе подальше їх дослідження. У зв'язку із критичним станом багатьох малих річок, виникла необхідність вивчення натуральних та антропогенних ландшафтів їх долин, взаємозв'язків між долинно-річковими парадинамічними й парагенетичними комплексами, структури та поширення ландшафтно-техногенних і ландшафтно-інженерних систем, методів оптимізації стану долинно-річкових ландшафтів малих річок.

Список літератури:

1. Абайханова А. А. Современное состояние долинных ландшафтов Карачаево-Черкесской Республики : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. геогр. наук : спец. 25.00.23 «Физическая география и биогеография, география почв и геохимия ландшафтов» / А. А. Абайханова. – Ставрополь, 2012. – 25 с.
2. Бойко П. М. Нижньодніпровський екокоридор Національної екомережі України / П. М. Бойко. – Херсон : Айлант, 2010. – 204 с.
3. Глотов А. А. Геоинформационное моделирование эволюции долинно-речных ландшафтов Воронежской области : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. геогр. наук : спец. 25.00.23 «Физическая география и биогеография, география почв и геохимия ландшафтов» / А. А. Глотов. – Воронеж, 2013. – 24 с.
4. Гудзевич А. В. Промислові ландшафти / Гудзевич А. В. // Середне Побужжя / за ред. Г. І. Денисика. – Вінниця : Гіпаніс, 2002. – С.176–186.
5. Гудзевич А. В. Просторово-часова організація сучасних ландшафтів: теорія і практика / А. В. Гудзевич. – Вінниця : Віндрук, 2012. – 434 с.
6. Холявчук Д. Масштаб і диференціація рекреаційно-кліматичних особливостей рівнинних ландшафтів (на прикладі долини Середнього Дністра) / Дарія Холявчук // Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія Географія. – 2010. – №1. – С. 118–123.
7. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України / Г. І. Денисик. – Вінниця : Арбат, 1998. – 292 с.
8. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти річища і заплави Південного Бугу / Г. І. Денисик, О. Д. Лаврик. – Вінниця : Едельвейс і К, 2012. – 210 с.
9. Денисик Г. Ландшафти річкових долин : правило тріади і осередкові процеси / Г. Денисик, О. Тімець // Річкові долини. Природа – ландшафти – людина / наук. ред. Круль В., Рідуш Б.]. – Чернівці–Сосновець : Рута, 2007. – С. 23–26.
10. Денисик Г. І. Лісополе України / Г. І. Денисик. – Вінниця : Тезис, 2001. – 284 с.
11. Денисик Г. И. Воздействие горнодобывающей промышленности на геоккомплексы долины Южного Буга в пределах Подольской возвышенности / Г. И. Денисик // Физ. география и геоморфология. – 1979. – Вып. 21. – С.65–67.
12. Денисик Г. І. Дорожні ландшафти Поділля / Г. І. Денисик, О. М. Вальчук. – Вінниця : Теза, 2005. – 178 с. – (Серія «Антропогенні ландшафти Поділля»).
13. Денисик Г. І. Природнича географія Поділля / Г. І. Денисик. – Вінниця : ЕкоБізнесЦентр, 2011. – 184 с.
14. Денисик Г. І. Селитебні ландшафти Поділля. Ч. 1. Ландшафти міст та приміських зон / Г. І. Денисик, О. І. Бабчинська. – Вінниця : Теза, 2006. – 256 с. – (Серія «Антропогенні ландшафти Поділля»).
15. Деснянський екологічний коридор / [О. Василюк, В. Костюшин, Є. Прекрасна та ін.]; під заг. ред. В. Костюшина, Є. Прекрасної. – К. : НЕЦУ, 2010. – 164 с.
16. Дніпровський екологічний коридор : [матеріали семінару «Дніпровський екологічний коридор : сучасний стан ,проблеми та перспективи» / ред. Марушевський Г. Б., Куцоконь Ю. К.]. – К. : Wetlands International Black Sea Programme, 2008. – 340 с.
17. Долинно-речные ландшафты среднерусской лесостепи / Мильков Ф. М., Михно В. Б., Дроздов К. А. и др. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1987. – 256 с.
18. Дутчак М. В. Природно-територіальні комплекси Дністровської долинно-річкової системи в межах Середнього Придністров'я. Їх зміни під впливом гідротехнічної системи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.01 «Фізична географія, геофізика і геохімія ландшафтів» / М. В. Дутчак. – К., 1994. – 25 с.
19. Дутчак М. В. Ландшафтна структура Середнього Придністров'я та її вплив на формування і функціонування Дністровської гідротехнічної системи / М. В. Дутчак // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія Географія. – 2003. – Вип. 6. – С. 78–82.
20. Ковальов О. Річкова долина як ландшафтотвірний простір / Олександр Ковальов // Річкові долини. Природа – ландшафти – людина : [зб. наук. праць / наук. ред. Круль В., Рідуш Б.]. – Чернівці–Сосновець : Рута, 2007. – С. 146–153.
21. Козин В. В. Парагенетический ландшафтный анализ речных долин : учебное пособие / В. В. Козин. – Тюмень : Изд. ТГУ, 1979. – 87 с.
22. Колбовский Е. Ю. Культурный ландшафт и экологическая организация территории регионов (на примере Верхневолжья) : автореф. дис. на соиск. ученой степени д-ра геогр. наук : спец. 11.00.01 «Физическая география, геофизика и геохимия ландшафтов» / Е. Ю. Колбовский. – Воронеж, 1999. – 50 с.
23. Коржик В. П. Долинно-річкові коридори Національної екомережі : структура, призначення, відповідність задуму (на прикладі Чернівецької області) / В. П. Коржик // Заповідна справа в Україні. – 2009. – Т. 15, вип. 2. – С. 8–14.
24. Лаврик О. Д. Правило тріади в дослідженні долинно-річкових ландшафтів і річкових ландшафтно-технічних систем / О. Д. Лаврик // Культура народів Причорномор'я. – 2013. – № 265. – С. 107–110.

- 25.** Лаврик О. Д. Річкові ландшафти : проблематика виділення, термінології і типології / О. Д. Лаврик // Фізична географія та геоморфологія. – 2013. – Вип. 70. – С. 86–96. **26.** Лукомська І. О. Сучасний стан архітектурно-ландшафтної організації долинного простору ріки Прут на фрагменті Ворохта–Делятин / І. О. Лукомська // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія Архітектура. – 2012. – № 728. – С. 126–130. **27.** Мильков Ф. Н. Общее землеведение / Ф. Н. Мильков. – М. : Высш. шк., 1990. – 335 с. **28.** Михно В. Б. Мелиоративное ландшафтоведение / В. Б. Михно. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1984. – 244 с. **29.** Трансформація ландшафтних екосистем річкових долин Центрального Побужжя : монографія / [Гончаренко Г. Є., Совгіра С. В., Лаврик О. Д., Гончаренко В. Г.]. – К. : Наук. світ, 2009. – 329 с. **30.** Панасенко Б. Д. Сільськогосподарські ландшафти / Б. Д. Панасенко // Середнє Побужжя ; за ред. Г. І. Денисика. – Вінниця : Гіпаніс, 2002. – С.163–170. **31.** Південно-Бузький меридіональний екологічний коридор : стислий огляд біорізноманіття та найцінніші території / [В. Костюшин, А. Куземко, В. Онищенко та ін.] ; під заг. ред. В. Костюшина. – К. : Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2007. – 92 с. **32.** Присакар В. Б. Еколого-геохімічні особливості долинних ландшафтів гірських територій Чернівецької області / В. Б. Присакар, Г. Д. Ходан // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія : Географія. – 2011. – Вип. 614–615. – С.93–94. **33.** Сілецький Ю. Методологічні аспекти ландшафтознавчого дослідження долинних парагенетичних комплексів / Сілецький Ю., Стецюк В., Ткаченко Т. // Річкові долини. Природа – ландшафти – людина : [зб. наук. праць / наук. ред. Круль В., Рідуш Б.]. – Чернівці–Сосновець : Рута, 2007. – С. 206–209. **34.** Холявчук Д. Ландшафтна неоднорідність долини Середнього Дністра / Д. Холявчук // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія : Географія. – 2011. – Вип. 672–673. – С.60–63. **35.** Хромых О. В. Долинные геосистемы Нижнего Притомья : структура и природно-антропогенная динамика : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. геогр. наук : спец. 25.00.23 «Физическая география и биогеография, география почв и геохимия ландшафтов» / О. В. Хромых. – Томск, 2006. – 24 с. **36.** Черных Д. В. Классификация долинных ландшафтов для ландшафтной карты Русского Алтая / Д. В. Черных // Изв. Алтайского гос. ун-та. – 2011. – № 3–1 (71). – С. 76–79. **37.** Швєбс Г. И. Парагенетические ландшафты Нижнего Приднестровья, прогноз их изменений и рекомендации по рациональному природопользованию / Швєбс Г. И, Борисович Т. Д., Назаренко М. Ф. // Физ. география и геоморфология. – 1983. – Вып. 30. – С. 42–50. **38.** Швєбс Г. И. Районирование долинных парагенетических ландшафтных комплексов малых рек / Г. И. Швєбс, Т. Д. Васютинская // Физ. география и геоморфология. – 1979. – Вып. 22. – С. 33–39. **39.** Шевцова О. М. Долинные ноохоры: опыт социо-ландшафтного исследования : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. геогр. наук : спец. 25.00.23 «Физическая география и биогеография, география почв и геохимия ландшафтов» / О. М. Шевцова. – Пермь, 2005. – 23 с. **40.** Ющенко Ю. С. Руслознавчо-гідрологічні аспекти розвитку річкових геоекологічних коридорів / Ю. С. Ющенко, М. Д. Пасічник // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. Серія : Географія. – 2011. – Вип. 553–554. – С.21–26. **41.** Ющенко Ю. С. Територіальна структура річкових долин / Ющенко Ю. С., Пасічник М. Д., Чернега П. І. // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Серія : Географія. – 2011. – Вип. 612–613. – С. 188–196. **42.** Яцентюк Ю. В. Долинно-балково-яружний антропогенний парагенетичний ландшафтний комплекс / Ю. В. Яцентюк // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія : Географія. – 2002. – Вип. 4. – С. 43–50.

Берчак В. С. Дослідження долинно-річкових ландшафтів у працях українських та зарубіжних вчених. У статті проведено аналіз основних наукових праць українських та зарубіжних вчених у напрямку дослідження долинно-річкових ландшафтних комплексів, парадинамічних і парагенетичних систем. Обґрунтовано основні напрями подальших досліджень ландшафтів долин річок.

Ключові слова: долинно-річкові ландшафти, антропогенні ландшафти, дослідження, науковці, мала річка.

Berchak V. S. Researching valleys and rivers landscapes in Ukrainian the and foreign scientists works. The article analyzes the main scientific works of Ukrainian and foreign scientists in the direction of research valleys and rivers landscapes complexes and paragenetic paradynamic systems. The basic directions of further research landscape of river valleys.

Keywords: river valley landscapes, anthropogenic landscapes, research scientists, small river.

Берчак В. С. Исследование долинно-речных ландшафтов в трудах украинских и зарубежных ученых. В статье проведен анализ основных научных трудов украинских и зарубежных ученых в направлении исследования долинно-речных ландшафтных комплексов, парадинамических и парагенетических систем. Обоснованы основные направления дальнейших исследований ландшафтов долин рек.

Ключевые слова: долинно-речные ландшафты, антропогенные ландшафты, исследования, ученые, малая река.

Надійшла до редколегії 24.04.2014

УДК 627.142:556.535

Онищук В. В.

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ОЦІНКИ ГІДРОМОРФОДИНАМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ АЛЮВІАЛЬНИХ РУСЕЛ З ПОЗИЦІЙ СИСТЕМНОСТІ

Ключові слова: загальний коефіцієнт гідравлічного опору русла, руслоформувальна витрата води, тип русла, гідроморфодинамічна стійкість русла

Актуальність проблеми. Оцінка стійкості русел річок виступає одним із важливих компонентів в аналізі руслових процесів і має велике практичне значення. Оскільки стійкість заключає в собі певний екологічний зміст, який пов'язаний передусім із аналізом і прогнозом інтенсивності руслових деформацій, а останні, в свою чергу, можуть суттєво впливати на умови життєдіяльності і господарювання у межах русло-заплавного комплексу річок.

При оцінці темпів розвитку руслових деформацій необхідно мати показник, який об'єктивно зміг би характеризувати ступінь їх опору річковому потоку, тобто визначати рівень стійкості русла.

З цих причин цілий ряд дослідників ставили перед собою завдання щодо встановлення критерію стійкості русла. При цьому дуже часто намагалися виявити головні фактори деформацій русел річок, визначити їх кількісну характеристику, яка і приймалась як показник стійкості русла. Детальний аналіз цих показників виконаний в роботі [1].

Гідравлічні структури потоку найбільш яскраво виявляють взаємодію з русловими формами при проходженні руслоформуючих витрат води. При цьому стані водотоку має місце динамічна рівновага гідродинамічної системи «потік-русло» (ГДС п-р), яка визначає відповідний тип русла у загальному комплексі єдиного ерозійно-аккумулятивного процесу. Сформований тип русла має високий рівень самореалізації, зокрема властивість самозбереження, що дає можливість надійно виконувати оцінку стійкості досліджуваних ділянок обстеження. Для оцінки такого стану ГДСп-р існує низка критеріїв – параметричних показників стійкості.

Огляд і короткий аналіз існуючих показників. Першим спробував виконати оцінку річкових русел В. М. Лохтін. Він ще у 1895 р. [2] запропонував вираз, який